

HANEFÎ ÂLİM ŞEYBÂNÎ'NİN (Ö. 189/805) MUWATTA' NÜSHASININ RİVAYET COĞRAFYASI

GEOGRAPHY OF THE NARRATION OF THE MUWATTA' COPY OF THE HANAFITE
SCHOLAR SHAYBĀNĪ (d. 189/805)

ABDULBAKİ DURMAZ

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

HADİS ANABİLİM DALI

RES. ASSIST., KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY DEPARTMENT OF HADITH
KİLİS, TÜRKİYE

abdulbakidurmaz@kilis.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-7463-7560>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1552461>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

18 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi / Accepted

23 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published

Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Aralık / December

Atıf / Cite as

Durmaz, Abdulkaki, "Hanefî Âlim Şeybânî'nin (ö. 189/805) Muwatta' Nüshasının Rivayet Coğrafyası [Geography of the Narration of the Muwatta' Copy of the Hanafite Scholar Shaybānī (d. 189/805)]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/2 (Aralık/December 2024): 691-713.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

HANEFÎ ÂLİM ŞEYBÂNÎ'NİN (ö. 189/805) *MUVATTA'* NÜSHASININ RİVA-YET COĞRAFYASI*

Öz

Medine'ye has ilmî bir tasnif ürünü olan *Muvatta'* türünün bir örneğini teşkil eden Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*, yazıldığı dönemden itibaren ilgiye mazhar olmuş ve çok sayıda râvi tarafından farklı bölgelerde rivayet edilmiştir. *Muvatta'* nüshası günümüze ulaşmış bu râvilerden biri Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından, İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'dir (ö. 189/805). Kûfe'deki hocalarından ilim öğrenen Şeybânî, 20 yaşında burada kendi ders halkasını kurmuş, hadiste derinleşmek için Medine'ye giderek üç yıl Mâlik b. Enes'e talebelik yapmış ve ondan *Muvatta'*ı semâ etmiştir. Rihlelerini tamamladıktan sonra Bağdat'a yerleşerek talebelerine hadis nakledip fıkıh öğretmiş, burada özellikle *Muvatta'*ı rivayet ettiği meclisler yoğun ilgi görmüştür. Şeybânî'den sonra nüshanın rivayeti devam ederek farklı bölgelere ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasının yayıldığı coğrafyayı tespit etmektir. Nüshanın hangi râviler tarafından hangi şehirlerde varlık gösterdiği, râvilerin mezhebî kimliklerinin nüsha rivayetine etki edip etmediği, yayıldığı coğrafyadaki siyasi ve sosyal olayların nüsha rivayetine nasıl bir etkisinin olduğu, Şeybânî nüshasının başka *Muvatta'* rivayetleriyle ne tür bir etkileşim yaşadığı, nüshanın sahip olduğu özelliklerin yayılmasına ne oranda etki ettiği gibi soruların cevapları aranmıştır. Nüshanın rivayet coğrafyasını ortaya koyabilmek ancak nüsha sahibi râvi ve ondan nüshayı alan râvileri belirlemekle mümkün olacaktır. Çalışmada öncelikle "nüsha sahibi râvinin kime denebileceği belirlenmiş ve Şeybânî'nin nüsha sahibi olduğunu gösteren deliller zikredilmiştir. Nüsha sahibi râviler belirlendikten sonra onun râvilerinin yani kendisinden *Muvatta'*ı nakledenlerin nasıl tespit edileceği meselesi gündeme gelir. Bunu tespit etme yöntemlerinden birincisi kesinlik, diğeri ise ihtimal ifade eder. Nüsha/kitap rivayet isnadı bize râvileri kesin olarak gösteren yoldur. Nüsha isnadlarını bulabileceğimiz önemli kaynakların başında ise yazmalar gelir. Bu eserlerdeki semâ kayıtları râvileri tespit etmenin en sağlam yollarından biridir. Müellifin okuduğu eserlerin isnadlarını zikrettiği "Mu'cem", "Fihrist/Fehrese", "Sebet", "Bernâmec", "Meşyeha" türü eserlerde veya başka bir eserinde (Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünen*'i, İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *et-Temhîd*'i, İbnü'l-Ekfânî'nin *Tesmiye'si*, Zehebi'nin (ö. 748/1348) *Siyer*'i gibi) "ben *Muvatta'*ın bu rivayetini bu isnadla okudum" şeklindeki bir ifade râvilerin tespit edilmesinin diğeri bir yoldur. Bu bağlamda zikredilen alanlardaki birçok eser taranarak Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasının rivayet edildiği isnadlar tespit edilmiştir. İkinci kısım, nüshayı rivayet eden râvilerin belirlenmesinde ihtimal bildiren yöntem olup *Muvatta'*dan yapılan alıntılarının tespit edilmesiyle gerçekleşir. Eserden ziyade isnadı kullanarak yazara atf yapmak Müslüman müelliflerin ilk dönemlerden beri benimsediği bir yöntemdir. Sahip oldukları kitaplardan bilgi/rivayet naklettiklerinde, kitabı elde ettikleri isnadı zikretmişlerdir. Yani müellifin eserinde Mâlik'in *Muvatta'*ından bir rivayeti naklederken zikrettiği isnad, onun *Muvatta'*â ulaştığı isnad olabilir. Bu bağlamda temel hadis kaynakları taranarak "Şeybânî * Mâlik" tarikiyle nakledilen rivayetlerin varlığı araştırılmıştır. Râvilerin tespitinden sonraki mesele, onların hocalık dönemlerini geçirdikleri yerin belirlenmesi olmuştur. Burada "hocalık dönemi" ifadesiyle râvinin rivayetlerini naklettiği dönem kastedilmiştir. Bir râvi birçok yere gitmiş ve oralarda rivayet nakletmiş olabilir. Ancak onun hayatının büyük çoğunluğunu geçirdiği şehir hocalık dönemi şehri kabul edilmiştir. Çalışma 6./12. asra kadarki râvilerle sınırlandırılmıştır. Araştırma neticesinde temel hadis kaynaklarında "Şeybânî * Mâlik" tarikiyle bir rivayete rastlanmadığı için nüshayı rivayet etme ihtimali olan bir râvi bulunamamıştır. Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasının İstanbul, Manisa ve Ankara'da bu-

* Bu çalışma "Yayımlı Coğrafyası Açısından *Muvatta'* Nüshaları" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

lunan 12 yazması tespit edilmiş ve semâ kayıtlarındaki râviler incelenmiştir. *Mu'cem Fihrist Meşyeha* türü eserlerde de Şeybânî nüshasının birçok nüsha rivayeti isnadının yer aldığı görülmüştür. Bu isnadlardaki râviler incelenerek nüshanın yayıldığı coğrafya belirlenmiştir. Nüshanın ilk dönemden 6./12. asra kadar varlık gösterdiği Bağdat nüshanın ana coğrafyasıdır. Bağdat dışında 4./10. asırda Mekke'de, 5./11. asırda ise İsfahan ve Nişabur'da varlık göstermiştir. Nüshanın İsfahan ve Nişabur'da varlık göstermesinde Hanefî mezhebinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Nüshanın Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyasında varlık gösterdiğine dair bir veri bulunamamıştır. Bu bölgelerde nakledilen diğer *Muwatta'* rivayetlerinin varlığı ve Hanefî mezhebinin etkin konumda bulunmayışı Şeybânî nüshasının bu coğrafyada varlık göstermemesinin sebepleri içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Muwatta'*, Mâlik, Şeybânî, Nüsha, Rivâyet, Coğrafya

GEOGRAPHY OF THE NARRATION OF THE MUWATTA' COPY OF THE HANAFITE SCHOLAR SHAYBÂNÎ (d. 189/805)

The *Muwatta'* of Mâlik b. Anas (d. 179/795), which constitutes the best example of the *Muwatta'* genre, which is a product of a scholarly classification specific to Medina, has attracted great interest since its writing and has been narrated by many narrators in different regions. One of these narrators whose copies of *Muwatta'* have survived to the present day is Muhammad b. al-Hasan al-Shaybânî (d. 189/805), one of the founding imâms of the Hanafî madhhab and a student of Imam Abû Hanîfa. Having learned from his teachers in Kufa, al-Shaybânî started teaching there at the age of 20 by establishing his own teaching circle, and then went to Medina to deepen his knowledge in hadith, where he became a student of Mâlik b. Anas for three years and learned the *Muwatta'* from him. After completing his rituals, he settled in Baghdad, where he transmitted hadith to his students and taught fiqh, and the gatherings where he narrated the *Muwatta'* attracted great interest. After al-Shaybânî, the narration of the copy continued and reached different regions. The aim of this study is to determine the geography of Shaybânî's copy of *Muwatta'*. The answers to questions such as in which cities the copy was transmitted by which narrators, whether the sectarian identities of the narrators affected the narration of the copy, how the political and social events in the geography of its spread affected the narration of the copy, what kind of interaction Shaybânî's copy had with other *Muwatta'* narrations, and to what extent the features of the copy affected its spread were sought. It will be possible to reveal the geography of the narration of the copy only by identifying the narrator who owned the copy and the narrators who received the copy from him. In this study, first of all, it is determined who can be called the "copy-owning narrator" and the evidences showing that al-Shaybânî was the copy-owner are mentioned. After identifying the narrators, the issue of how to identify his narrators, that is, those who transmitted the *Muwatta'* from him, comes to the fore. One of the methods of determining this is certainty and the other is probability. The copy/book narration isnad is the way that shows us the certainty of the narrators. Manuscripts are among the most important sources where we can find copy isnads. The sema records in these works are one of the most reliable ways to identify the narrators. In the works such as "Mu'jam", "Fihrist/Fehrese", "Sebet", "Bernâmaj", "Mashyeha" or in another work (al-Sunân of al-Bayhaqî (d. 458/1066), al-Tamâ' of Ibn 'Abd al-Bar (d. 463/1071), al-Tamâ' of Ibn 'Abdillâber (d. 463/1071)), where the author mentions the isnads of the works he read. 463/1071) al-Tamhîd, Ibn al-Akfânî's Tesmiya, al-Zahebi's Siyar (d. 748/1348), etc.), a statement such as "I have read this narration of *Muwatta'* with this isnad" is another way of identifying the narrators. In this context, many works in the aforementioned fields were scanned to identify the isnads

in which al-Shaybānī's copy of al-Muwatta' was narrated. The second part is the probabilistic method of identifying the narrators of the copy, which is realized by identifying the quotations from the Muwatta'. Referring to the author by using the isnad rather than the work is a method that Muslim authors have adopted since the early periods. When they transmitted information/ narrations from the books they owned, they cited the isnad from which they obtained the book. In other words, the isnad that the author mentions in his work when narrating a narration from al-Muwatta' of al-Mālik may be the isnad from which he obtained al-Muwatta'. In this context, the existence of narrations transmitted through "Shaybānī * Mālik" was investigated by scanning the main hadīth sources. The next issue after identifying the narrators was to determine where they spent their teaching period. Here, the term "teaching period" refers to the period during which the narrator transmitted his narrations. A narrator may have travelled to many places and transmitted narrations there. However, where he spent most of his life, he was accepted as the city of his teaching period. The study was limited to the narrators until the 6th/12th century. As a result of the research, no narrator who might have narrated the copy was found because there is no narration in the basic hadīth sources with the narration of "Shaybān * Mālik". Twelve manuscripts of al-Shaybānī's copy of al-Muwatta' in Istanbul, Manisa and Ankara were identified, and the narrators in the semā records were analyzed. Mu'cem Fihrist Mashyeha type works have also been found to contain many copy narration isnads of al-Shaybānī's copy. The geography of the spread of the copy was determined by examining the narrators in these isnads. Baghdad, where the copy existed from the early period until the 6th/12th century, is the main geography of the copy. Apart from Baghdad, it existed in Mecca in the 4th/10th century and Isfahan and Nishapur in the 5th/11th century. It is understood that the Hanafī sect was effective in the presence of the copy in Isfahan and Nishapur. There is no evidence of its presence in Syria, Egypt, North Africa and Andalusia. The presence of other Muwatta' narrations in these regions and the fact that the Hanafī school was not influential are considered among the reasons for the absence of the Shaybānī copy in this geography.

Keywords: Hadith, Muwatta', Mālik, Shaybani, Copy, Narration, Geography

GİRİŞ

Mālik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*, yazıldığı dönemden itibaren çok sayıda râvi tarafından farklı bölgelerde rivayet edilmiştir. Râvilerinin sayısı hakkında farklı rakamlar zikredilmiş, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) 993 râviden bahsederken,¹ Kadı İyâz (ö. 544/1149) 62² ve İbn Nâsirüddîn (ö. 842/1438) 79 râvi ismi saymıştır.³ Eserin nüshaları hakkında da farklı rakamlar kaydedilmiştir. Cevherî (ö.

¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Keşfü'l-muğattâ fi'l-meânî ve elfâzî'l-vâkıati fi'l-Muvatta'*, thk. Tâhâ b. Ali et-Tünûsi (Kâhire: Dâru Sahnûn-Dâru's-Selâm, 2007), 19.

² İyâz b. Musa el-Yahsubî el-Kadî İyâz, *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*, thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancı vd. (Mağrib: Matbaatü Fedaleti'l-Muhammediyye, 2010), 2/86-9.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir ed-Dımaşkı İbn Nâsirüddîn, *İthâfû's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvatta' ani'l-İmâm Mâlik*, thk. Neşet b. Kemâl el-Mısri (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006), 493-496.

381/991) *Müsnedü'l-Muvatta'* isimli eserinde 12 nüsha kullanırken⁴ Süyûtî (ö. 911/1505) bunlara ilaveten Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö. 240/854) nüshalarını da elde ettiğini söyleyerek 14 nüshadan bahsetmiş,⁵ talebesi İbn Tolun (ö. 953/1546) ise 24 nüshanın isnadını zikretmiş,⁶ Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) de *Muvatta'* rivayetlerinin İbn Tolun'un zikrettiği isnadlarına dayandığını belirtmiştir.⁷ Kadî İyâz, kendisinin vâkıf olduğu 20 nüshanın bulunduğunu, başkalarının ise bu sayıyı 30'a çıkardıklarını söylemiştir.⁸ Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) 30'dan fazla nüshanın bulunduğunu,⁹ Nezîr Hamdân ise nüshaların sayısının 20'yi geçmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰ Nüshası günümüze ulaşmış *Muvatta'* râvilerinden biri de Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından, İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'dir (ö. 189/805). Bu çalışmanın amacı Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasının hangi dönemlerde, hangi şehirlerde ve hangi râviler tarafından nakledildiğini tespit etmek ve nüshanın yayılımını bu coğrafya içerisinde değerlendirmektir. *Muvatta'* nüshalarını konu edinen gerek ülkemizde gerek Arap dünyasında birçok çalışma yapılmıştır. Ali Dere'nin *Muvatta' Nüshaları Üzerine isimli kitabı*, Halit Özkan'ın *Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta' Nüshaları* isimli makalesi, Rahile Kızılkaya Yılmaz'ın *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler* isimli doktora tezi, Ebubekir Sifil'in *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi* isimli kitabı, Kenan Oral'ın *Muvatta'nın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri* isimli doktora tezi bu çalışmalardandır.¹¹ Arap dünyasında Muhammed b. Alevî el-Mâlikî'nin (ö. 2004) *Envâru's-Sâlik ila Rivâyâtî Muvattai Malik*, Muhammed b. Yahya Mebrûk'un *el-İmam Mâlik ve ameluhû bi'l-hadîs min*

⁴ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfiki el-Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta' li'l-Cevherî*, thk. Lütfü b. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 631.

⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Süyûtî, *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvatta'i Mâlik* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1389/1969), 9.

⁶ Ebû'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali İbn Tolun, *el-Fihristü'l-evsat mine'l-merviyât*, thk. Abdullah b. Abdülaziz eş-Şebrâvî (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2014), 5/319-363.

⁷ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *et-Tahrîrül-veciz fî mâ yebteğihî'l-müsteciz*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1993), 13.

⁸ Kadî İyâz, *Tertib*, 2/89.

⁹ Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*, thk. Takıyyüddin en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2003), 1/99.

¹⁰ Nezîr Hamdân, *el-Muvatta'ât li'l-İmam Mâlik* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 90.

¹¹ Ali Dere, *Muvatta' Nüshaları Üzerine* (Ankara: İlahiyat, 2007); Halit Özkan, "Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011); Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2020); Ebu Bekir Sifil, *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017); Kenan Oral, *Muvatta'nın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

hilâli kitabihî'l-Muvatta', Nezîr Hamdân'ın (ö. 2016) *el-Muvattaât li'l-İmam Malik*, Ziyâd b. Ömer et-Tükle'nin 2021 yılında yayımlanan *Menârâtü's-sâlik li rivâyâti Muvattai Mâlik* isimli eserleri Muvatta' nüshalarına değinen çalışmalardandır.¹² Bu çalışmalar Şeybânî nüshasının bazı özelliklerini belirtilmiş olsa da nüshayı rivayet eden râvileri ve nüshanın rivayet edildiği coğrafyayı ve dönemi konu edinen çalışmalar değildir. *Envâru's-Sâlik ve Menârâtü's-sâlik'te* müellifler Şeybânî nüshasının kendilerine ulaşan nüsha rivayet isnadını zikretmiş olsalar da râviler ve hocalık dönemlerini geçirdikleri yere dair bir bilgi paylaşmamışlardır. Çalışmada dokümantasyon/belge tarama yöntemi kullanılmıştır. Taramalar el-Mektebetü's-Şâmile, Câmiu Hâdimi'l-Harameyn ve Cevâmî'u'l-Kelim programlarında yapılmıştır. Çalışmanın anlatımında nüsha sahibi râvi hakkında bilgi verilmesi, nüshanın rivayet coğrafyasının tespitinde takip edilen yöntemin ortaya konulması, nüshayı rivayet eden râvilerin açıklanması ve nüshanın rivayet edildiği coğrafya içerisinde değerlendirilmesi şeklinde bir seyir izlenmiştir.

1. ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî hicrî 132 yılında Vâsıt'ta doğmuş,¹³ sonra Kûfe'ye yerleşmiştir. 14 yaşında başladığı eğitim hayatında iki veya dört yıl Ebû Hanîfe'ye talebelik yapmış,¹⁴ onun vefatından sonra Ebû Yusuf'tan (ö. 182/798) fıkıh öğrenmiştir.¹⁵ Kûfe'deki diğer hocalarından da ilmî birikimini ikmal eden Şeybânî, 20 yaşında burada kendi ders halkasını kurarak hocalık yapmaya başlamıştır.¹⁶ Daha sonra hadiste derinleşmek için Medine'ye gitmiş, orada üç yıl Mâlik b. Enes'in talebesi olmuş ve ondan *Muvatta'* semâ etmiştir.¹⁷ Rihlelerini tamamladıktan sonra Bağdat'a yerleşerek talebelerine hadis nakledip fıkıh öğretmiştir.¹⁸ Burada özellikle

¹² Muhammed b. Alevî, *Envâru'l-Mesâlik ilâ Rivâyâti Muvattai Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971); Muhammed b. Yahya Mebrûk, *el-İmam Mâlik ve amelühü bi'l-hadis min hilâli kitabihî'l-Muvatta'* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010); Hamdân, *el-Muvattaât*; Muhammed Ziyad b. Ömer et-Tükle, *Menârâtü's-sâlik li'r-rivâyâti Muvattai Mâlik* (Riyad: Dâru'l-Elvükete li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2021).

¹³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 2/561.

¹⁴ Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fi sireti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li'tTürâs, 1998), 5-6.

¹⁵ Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, ed. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970), 135.

¹⁶ Hatib el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/561.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaüt (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 9/135.

¹⁸ Hatib el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/561; Mehmet Özşenel, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/38-43.

Muvatta' rivayet ettiği meclisler yoğun ilgi görmüştür.¹⁹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mis'ar b. Kidâm (ö.155/772), Ömer b. Zer el-Hemdânî (ö. 156/773), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Ebû Yusuf (ö.182/798) ders aldığı ve rivayette bulunduğu hocalarındandır. Şâfiî (ö. 204/820), Esed b. el-Furât, Hişam b. Ubeydullah er-Râzî (ö.221/836), Yahya b. Salih el-Vuhâzî (ö. 222/837), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ondan hadis nakleden talebelerindendir.²⁰ Hakkında kullanılan "leyse bi-şey", "kezzâb" ve "Cehmi"²¹ gibi ağır ifadeleri ve diğer görüşleri değerlendiren Özşenel, onun "sika bir hadis hâfızı" olduğu kanaatindedir.²² Rakka kadılığı da yapan Şeybânî hicri 189 yılında Hârûnürreşid (ö. 193/809) ile gittiği Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²³

2. NÜSHANIN RİVAYET EDİLDİĞİ COĞRAFYANIN TESPİT YÖNTEMİ

Nüshanın rivayet coğrafyasını ortaya koyabilmek ancak nüsha sahibi râvi ve ondan nüshayı alan râvileri belirlemekle mümkün olacaktır. Bu çalışmada "nüsha sahibi râvi" ifadesi ile Mâlik'ten Muvatta'ı aldığı ve naklettiği bilinen râvi kastedilmektedir. Râvinin, ilk dönemlerden itibaren klasik kaynaklara Muvatta' râvisi olarak kaydedilmiş ve sonrasında *Muvatta'* râvilerine tahsis edilmiş müstakil eserlerde zikredilmiş olması onun Muvatta'ı aldığını açıkça gösterir. Dârekutnî (ö. 385/995) *Ehâdisü'l-Muvatta'*da,²⁴ İbnü'l-Ekfânî (ö. 524/1130) *Tesmiye*'de,²⁵ Kadı İyâz *Tertib*'in meşhur ve sika *Muvatta'* râvileri kısmında,²⁶ İbn Nâsirüddîn ise *İthâfta*²⁷ Şeybânî'nin ismini zikrederler. Ayrıca Şeybânî'nin *Muvatta'* semâ ettiği açıkça belirtilir. Bu durum Şeybânî'nin Muvatta'ı Mâlik'ten rivayet eden râvilerden olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹⁹ Hatib el-Bağdâdi, *Târîh*, 2/561.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/135; Hatib el-Bağdâdi, *Târîh*, 2/561. Câmiu Hâdimül-Haremeyn programındaki verilere göre 30 rivayetle Ebû Yusuf 30 rivayetle, Ebû Hanîfe 18 rivayetle en fazla sayıda hadis aldığı hocalarıdır. 24 rivayetle Ebü'l-Hasen Ali b. Ma'bed, 11 rivayetle Şâfiî en fazla sayıda kendisinden hadis nakleden talebeleridir.

²¹ Ebû Cafer Muhammed b. Amr el-Ukayli, *ed-Duaîü'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984), 4/55; Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1952), 7/227; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fi duaîâ'r-ricâl*, ed. Adil Ahmet Abdilmevcut (Beyrut: Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 7/377-8.

²² Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 177.

²³ Hatib el-Bağdâdi, *Târîh*, 2/561; Özşenel, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", 39/42-43.

²⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Ehâdisü'l-Muvatta'* ve *zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfihim fihi ve ziyâdetihim ve nuksânihim*, thk. Ebü'l-Velid Hişam b. Ali (Şârika/ İmârât: Mektebetü Ehli'l-Hadis, ts.), 28.

²⁵ Ebû Muhammed Hibetullah b. Ahmed İbnü'l-Ekfânî, *Tesmiyetü men rave'l-Muvatta' 'ani'l-İmam Mâlik b. Enes*, thk. Tâhâ b. Ali (Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2021), 58.

²⁶ Kadı İyâz, *Tertib*, 2/86.

²⁷ İbn Nâsirüddîn, *İthâf*, 282-292.

Râvinin, Mâlik'ten bizzat aldığı *Muvatta'*ı nakledip nakletmediği ise ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir. Râviden *Muvatta'*ı nakleden diğer râviler “*Muvatta'*ın bu rivayetini şu isnadla falancadan okudum, aldım” gibi kitap rivayetini tasrih eden ifadeler kullanmışlarsa bu durumda o kimsenin *Muvatta'*ı naklettiği de ortaya çıkar. Birçok kaynakta Şeybânî'den *Muvatta'*ın nakledildiği zikredilir.²⁸ Dolayısıyla Şeybânî'yi “nüsha sahibi râvi” olarak nitelemek mümkündür.

Nüsha sahibi râviler belirlendikten sonra ondan *Muvatta'*ı nakledenlerin tespit yöntemi de tartışılmalıdır. Bunlardan biri kesinlik, diğeri ise ihtimal ifade eder. Nüsha/kitap'ın isnadı râvileri kesin olarak gösteren yoldur. Nüsha isnadlarının bulunduğu önemli kaynakların başında gelen yazmalardaki semâ kayıtları râvileri tespit etmenin en sağlam yollarından biridir. Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasının İstanbul, Manisa ve Ankara'da bulunan 12 yazmasındaki semâ kayıtları nüshanın râvilerinin yer aldığı önemli kaynaklardır.²⁹

“Mu'cem”, “Fihrist/Fehrese”, “Sebet”, “Bernâmeç”, “Meşyeha” türü eserlerde veya başka bir eserde (Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünen*'i, İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *et-Temhîd*'i, İbnü'l-Ekfânî'nin *Tesmiye*'si, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyer*'i gibi) müellif okuduğu eserlerin isnadlarını “ben *Muvatta'*ın bu rivayetini bu isnadla okudum” şeklindeki bir ifadeyle belirtmiştir. Bu tür eserlerde yer alan bu tür bilgiler râvilerin tespit edilmesinin diğeri bir yoldur. Bu bağlamda Ebû Bekir el-İsmailî'nin (ö. 371/982) *el-Mu'cem*, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö. 381/991) *Mu'cemü's-şüyüh*, Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*, İbn Cüme' es-Saydâvî'nin (ö. 402/1012) *Mu'cem*, Kadı İyâz'ın *el-Gunye*, Muhammed ed-Dekkâk'ın (ö. 516/1122) *el-Mu'cem*, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Fihrist*, Abdülkerîm es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *et-Tahbir*, Abdülhâlık b. Esed'in (ö. 564/1169) *el-Mu'cem*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Mu'cemü's-şüyüh*, İbn Hayr el-İşbilî'nin (ö. 575/1179) *el-Fihrist*, Ebû Tâhir es-Silefî'nin (ö. 576/1180) *Mu'cemü's-sefer*, Gubrî'nin (ö. 714/1314) *Ünvânü'd-dirâye*, Kâsım et-Tüçibî'nin (ö. 730/1330) *Bernâmeç*, Bedreddîn İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Meşyeha*, Muhammed el-Vâdiâşî'nin (ö. 749/1348) *Bernâmeç*, Ömer el-Kazvî'nin (ö. 750/1349) *Meşyeha*, Salâhüddîn el-Alâî'nin (ö. 761/1360) *İsâretü'l-fevâid*, Muhammed b. Mes'ûd el-Belyânî'nin (ö. 802/1400) *Şu'bü'l-esânîd*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Mu'cemü'l-müfehres* ve *Mu'cemü'l-müesses*, Muhammed el-Mücârî'nin (ö. 862/1458) *Bernâmeç*, Süyûtî'nin *Enşâbü'l-küsüb*, Ahmed el-Vâdiâşî'nin (ö. 938/1532) *Sebet*, İbn Tolun'un *el-Fihristü'l-evsat*, Rudânî'nin (ö. 1094/1683) *es-Silatü'l-halef* isimli eseri gibi çok sayıda eser incelenerek Şeybânî nüshasını rivayet eden râviler tespit edilmiştir. Bu

²⁸ Nüsha râvileri kısmında bu kaynaklar belirtilmiştir.

²⁹ Nüsha isnad şemasında yazma eserlerin bilgileri yer almaktadır.

iki yol, *Muvatta'* rivayet eden râvilerin isimlerini kesin olarak ortaya koyan birinci yöntemi teşkil eder.

İkinci yöntem, nüshayı rivayet eden râvilerin belirlenmesinde ihtimal bildiren yöntem olup *Muvatta'*dan yapılan alıntılarının tespit edilmesiyle gerçekleşir. Eserden ziyade isnadı kullanarak yazara atıf yapmak Müslüman müelliflerin ilk dönemlerden beri benimsediği bir yöntemdir.³⁰ Sahip oldukları kitaplardan bilgi/rivayet naklettiklerinde, kitabı elde ettikleri isnadı zikretmişlerdir.³¹ Yani müellifin eserinde Mâlik'in *Muvatta'*ından bir rivayeti naklederken zikrettiği isnad, onun *Muvatta'*a ulaştığı isnad olabilir. Bu bağlamda İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *el-Müsned*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahih*, İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenleri* Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *el-Müsnedü's-sahih*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemü'l-kebir*'i, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı taranan eserlerdendir. Ancak bu eserlerde “Şeybânî * Mâlik” tarikiyle bir rivayete rastlanmadığı için nüshayı rivayet etme ihtimali olan bir râvi bulunamamıştır. Burada Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'da Şeybânî'nin Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayetlerine yer vermesine rağmen Mâlik'ten hiçbir rivayetine yer vermeyişi dikkat çekici bir durumdur. Bu durum Tahâvî'nin *Muvatta'* nüshasına ulaşamamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim Tahâvî'nin nüsha rivayetinin yapıldığı Bağdat'a gittiği bilinmemektedir.³²

Râvilerin tespitinden sonraki mesele, onların hocalık dönemlerini geçirdikleri yerin belirlenmesidir. Burada “hocalık dönemi” ifadesiyle râvinin rivayetlerini naklettiği dönem kastedilmektedir. Bir râvi birçok yere gitmiş ve oralarda rivayet nakletmiş olabilir. Ancak onun hayatının büyük çoğunluğunu geçirdiği şehir hocalık dönemi şehri kabul edilmiştir. Bazı râviler iki üç şehirde de uzun süre kalmışlarsa bu şehirlerin hepsi coğrafyaya dâhil edilmiştir. Yaşadığı yere dair fazla veri bulunmayan râvilerin hocalık dönemini geçirdiği şehir, kendisinden rivayetin alındığı yer -isnadda geçebilmektedir-, nisbe ve vefat yeri gibi bilgilere bakılarak belirlenmiştir. Çalışma 6./12. asra kadar olan râvilerle sınırlandırılmıştır.

³⁰ Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 184.

³¹ Örnek için bk. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 184-185.

³² Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/385-388.

3. NÜSHANIN RÂVİLERİ

Ahmed b. Muhammed b. Mihrân en-Nesâî (ö. 240/854?)

Şeybânî'den nüshayı nakleden tek râvi olup hakkında çok az bilgi bulunur.³³ Hocası Şeybânî'nin Bağdat'ta *Muvatta'*ı nakletmesine ve talebesi Bişr b. Musa b. Salih'in (ö. 288/901) Bağdatlı olmasına bakarak, hocalık dönemini Bağdat'ta geçirdiği söylenebilir. Nüshayı naklettiği tek râvi Bişr b. Musa³⁴ da hocalık dönemini Bağdat'ta geçirmiş³⁵ ve nüshayı iki râviye nakletmiştir. Bu iki râviden Mekke'de nakilde bulunan³⁶ Muhammed b. Hizâm el-Bâzegîsî'nin (ö. 350/961)³⁷ nüshayı naklettiği râvi Muhammed b. Abdullah b. Harun'dur (ö. ?).³⁸ Bişr b. Musa'nın ikinci râvisi Muhammed b. Ahmed İbnü's-Savvâf (ö. 359/970)³⁹ ve onun üç râvisinden Abdülgaffâr b. Muhammed el-Müeddeb'in (ö. 428/1037)⁴⁰ hocalık dönemini geçirdikleri yer de Bağdat'tır.⁴¹ Müeddeb'in nüshayı naklettiği üç râvi, kendisinden semâ edilen yazma nüshanın bulunduğu Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn (ö. 492/1099),⁴² Ebü'l-Fazl Ahmed b. el-Hasan (ö. 488/1095)⁴³ ve Ebû Tahir Ahmed b. el-Hasan (ö. 489/1096)⁴⁴ da Bağdat'ta rivayette bulunmuşlardır. Ebü'l-Fazl ve Ebü'l-Hasan'ın her iki-

³³ Şeybânî'den *Muvatta'*ı rivayet ettiği dışında bir bilgi yer almaz. bk. Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1993), 1/319.

³⁴ Hakkında bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 7/569; Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 6/724; Ebü'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yekâ fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâzi b. Muhammed b. Sâlim (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 2011), 3/44.

³⁵ Râvilerin Bağdat'ta rivayetleri aldıklarını belirtmesi ve Bağdat'ta vefat etmesi bu durumu teyit eder. bk. Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *el-Mu'cemü's-şüyüh*, thk. Vefâ Takiyyüddin (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000), 1/530; Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, 3/44.

³⁶ Safvan Dâvudî, *Mukaddime (Muvatta' bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan)* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2020), 68.

³⁷ Dâvudî, *Mukaddime (Muvatta' bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan)*, 67.

³⁸ Hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kendisinden nakledilen iki yazma nüsha bulunur. bk. Süleymaniye Kütüphanesi: Ayasofya Koleksiyon no.: 00937-001; Fatih Koleksiyon no.: 01210-001.

³⁹ Hakkında bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 2/115; Ebü Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Semâni, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya (Haydarâbâd: Meclisu Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1926), 8/337; Zehebî, *Siyer*, 16/185; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 14/203.

⁴⁰ Hakkında bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 12/420; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmud el-Arnaût (Dımaşk-Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 5/138.

⁴¹ Ebü Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Ahmed en-Nedvî (Riyad; Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2003), 11/199; Zehebî, *Târih*, 9/696.

⁴² Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/145. Yazma nüsha Ayasofya koleksiyonu 935 nolu kayıтта yer alır.

⁴³ Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/106; Ebü's-Safâ Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türki Mustafa (Beirut: Dâru İhyâ'i't-Türâs, 2000), 6/197-8.

⁴⁴ Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/144-5.

sinden de nüshayı nakleden iki râvi Muhammed b. Abdülbâki b. el-Batî (ö. 564/1169)⁴⁵ ve Hüseyin b. Muhammed el-Belhî'dir (ö. 526/1132).⁴⁶

Savvâf'tan nüshayı alan ikinci râvi⁴⁷ Muhammed İbn Ebi'l-Fevâris (ö. 412/1022)⁴⁸ ile Bağdat'taki varlığı devam eden nüsha, Ebû Nasr Abdurrahman b. Ali (ö. 468/1076)⁴⁹ aracılığıyla Nişabur'a taşınmıştır. Nişabur'daki rivayet süreci Zâhir b. Tahir eş-Şahhâmî (ö. 553/1158)⁵⁰ ile 6./12. asrın ortalarına kadar devam etmiştir.

Savvâf'tan nüshayı aldığı bilinen üçüncü râvi⁵¹ Ka'nebî nüshasının da râvisi Ebû Nuaym el-İsfahânî'dir. (ö. 430/1038) Ebû Nuaym ile Bağdat'tan İsfahan'a taşınan nüshanın rivayet süreci râvisi Hasan b. Ali el-Haddâd (ö. 515/1121)⁵² ile 6./12. asrın başlarına kadar devam etmiştir.

4. NÜSHANIN RİVAYET COĞRAFYASI

Nüsha isnadlarındaki râviler dikkate alındığında nüshanın ana coğrafyasının Irak bölgesi olduğu görülür. İlk dönemden 6./12. asra kadar her dönem râvisi bulunan Bağdat nüsha rivayetinin merkezidir. 4./10. asırda bir râviyle varlık gösterdiği diğer bir şehir Mekke'dir. 4./10 asrın ortalarından 6./12. asrın ortalarına kadar rivayet edildiği Horasan bölgesindeki şehirler ise İsfahan ve Nişabur'dur.

4. 1. Bağdat

Şeybânî, Muvatta'nın rivayet sürecini Bağdat'ta yürütmüştür. Nüshayı naklettiği meclislere yoğun ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Mâlik'ten rivayet/

⁴⁵ İbn Hacer'in Ahmed b. Abdülbâki olarak zikrettiği râvi Muhammed b. Abdülbâki olmalıdır. İbn Hacer'in ve diğer müelliflerin zikrettiği isnadlar için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, ed. Muhammed Şekur Meyadini (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 38; İbn Tolun, *el-Fihrist*, 5/337; Muhammed b. Alevî, *Envârü'l-Mesâlik ilâ Rivâyâti Muvattai Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 109; Batî'nin tarikiyle nakledilmiş 4 yazma nüsha bulunmaktadır. bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Koleksiyon no.: 00241; Ayasofya Koleksiyon no.: 00937-001; Yeni Cami Koleksiyon no.: 00299; Hacı Beşir Ağa Koleksiyon no.: 00176. Râvi hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 20/481-4; Safedî, *el-Vâfi*, 3/123.

⁴⁶ Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/593; Kureşî, *el-Cevâhir*, 1/218; Bu tarikten zikredilen nüsha isnadları için bk. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Enşâbü'l-küsüb fi ensâbi'l-kütüb*, thk. İbrahim Bâces (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal İ'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2018), 97; Muhammed b. Muhammed en-Neysâbüri Emirü'l-Kebîr, *Sebetü'l-Emirü'l-Kebîr*, thk. Muhammed İbrahim el-Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009), 74; Tükle, *Menârât*, 76. Belhî'den nüshayı alan Zemahşeri'den sema edilen iki ve onun tarikiyle devam eden üç yazma bulunur. bk. Milli Kütüphane, Koleksiyon no; 06Hk1839, Manisa Akhisar Zeynelzade, Koleksiyon no: 406. Diğer yazma bilgileri için nüsha isnad şemasına bakınız.

⁴⁷ Nüsha isnadı için bk. Saîdüddin Muhammed b. Mes'ud Belyânî, *Şu'bu'l-esânîd fi rivayeti'l-kütübî ve'l-mesânîd*, thk. Abdullah b. Abdülaziz eş-Şebrâvî (Kahire: Dâru'r-Risâle, 2019), 50-51.

⁴⁸ Hakkında bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/213; Zehebî, *Siyer*, 17/223-4.

⁴⁹ Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 18/355-7.

⁵⁰ Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 20/9-13.

⁵¹ Nüsha isnadı için bk. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudânî, *Sılatü'l-halef bimevsûli's-selef*, thk. Muhammed Hacı (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 39.

⁵² Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/303-7.

haber naklettiğinde evinin dolup taşıdığı, başkalarından naklettiğinde ise ilgi görmediği kaydedilir.⁵³ Bağdat halkının Medine ilmini öğrenmek istemeleri bu yoğun ilginin önemli sebeplerindendir. Bir diğer sebep ise Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasında Irak ve Medine fikhını mukayese etmesi ve Mâlik'in katılmadığı görüşlerine delilleriyle cevap vermesidir.⁵⁴ Nitekim Şeybânî nüshasındaki 1180 rivayetin 175'i Şeybânî'nin Mâlik dışındaki hocalarındandır.⁵⁵ Şeybânî bu rivayetleri kendi görüşlerini desteklemek için esere almıştır.⁵⁶ Şeybânî'nin nüsha rivayetinin Bağdat'ta yoğun ilgi görmesinin başka bir sebebi onun erken dönem nüsha sahibi râvi olmasıdır. Bağdat'ta nakilde bulunan nüsha sahibi râviler Şâfiî (ö. 204/820), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820), İshak b. İsa (ö. 215/830), Zübeyrî (ö. 236/851), Kuteybe (ö. 240/855), Hadesânî (ö. 240/855) ve Sehmî (ö. 259/873) içerisinde vefatı Şeybânî'nin vefatına en yakın olan Şâfiî olup aralarında 15 yıl vardır. Dolayısıyla Şeybânî'nin *Muvatta'* Bağdat'a getiren ilk nüsha sahibi râvilerden olması nüshanın ilgi görmesine önemli katkı sağlamıştır.

Nüshanın birinci nesil râviler⁵⁷ döneminde Bağdat'taki varlığı Ahmed b. Muhammed b. Mihrân ile devam etmiştir. Şeybânî'nin rivayetine gösterilen yoğun ilginin sonraki dönemde devam etmediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bağdat'ta Zübeyrî, Kuteybe, Hadesânî ve Sehmî gibi nüsha sahibi râviler hayattadırlar. Onların *Muvatta'* rivayeti Bağdat'ta Şeybânî nüshasının etkisini kırmış ve nüsha yaygınlık kazanamamıştır. Şeybânî'den sonraki dönemde nüshayı naklettiği bilinen tek râvinin olması ve bu dönemde Şeybânî'nin Mâlik'ten naklettiği bir rivayetin bile dolaşımında olmaması nüshanın ilk dönemdeki etkinliğini kaybetmesine işaret eder.

Bağdat'ta bu dönemde Mâlikilik mezhebi etkin bir konumdadır. Kadı İyâz

⁵³ Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 2/561.

⁵⁴ Kevserî, Şeybânî nüshasını diğer nüshalardan ayıran ve öne çıkaran en önemli özelliği bu olduğunu belirtir. bk. Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fi sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, 11.

⁵⁵ Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005), 1/141; Dâvudî toplam rivayet sayısının 1228, Mâlik dışındaki hocalarından olan rivayet sayısının ise 209 olduğunu söyler. bk. Dâvudî, *Mukaddime (Muvatta' bi rivayeti Muhammed b. el-Hasan)*, 33; Yapılan bir çalışmada ise Şeybânî nüshasındaki toplam rivayet sayısının 926, Mâlik dışındaki hocalardan olan rivayetin ise 82 olduğu belirtilir. bk. Üzeyir Durmuş, "Muvatta'ın Şeybânî Nüshasının Leysi Nüshası Üzerine Zevâidi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* XXII/2 (2023), 304.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Adem Türk, *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yöneltiği Tenkidler* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 84-5 vd.; Hüseyin Manî Saâde, "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in el Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefî Ulema Örneği-", çev. Muhammed Talha Kılıç, *Balkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2021), 549; Necmeddin Konay, "Muvattai İmam Mâlik bi rivayeti'l-İmam Muhammed b. el-Hasan, ta'rif ve tahlil", *Mecelletü'l-Câmiati'l-Asmariya* 27/1 (30 Eylül 2016), 209; Nüshanın bu özellikleri oryantalistler tarafından farklı değerlendirilmiş ve Şeybânî nüshasının yazılış tarihinin 3./9. asrın ortaları olduğu konusuna delil getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, 43-44.

⁵⁷ Birinci nesil râviyle Şeybânî'den nüshayı alan râvi/ler kastedilmektedir. İkinci nesil râviler ise birinci nesil râvilerden nüshayı alan râvilerdir.

bu duruma dikkat çekerek Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) ailesinin kadılığı döneminde Mâlikîliğin diğer mezheplere baskın geldiğini ve yayıldığını belirtir.⁵⁸ Kadılığı üç yüz yıl süren aile, Irak coğrafyası ve özelde Bağdat'ta belli bir dönemde Mâlikî mezhebinin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.⁵⁹ Aileye mensup Kadı İsmail b. İshak el-Cehdamî'nin (ö. 282/896) eserlerinden birisi *Kitâbü'r-red alâ Muhammed b. el-Hasen*'dir.⁶⁰ Bu eser Bağdat'ta Şeybânî'nin Mâlikîlere yönelttiği tenkitlere cevaplar verildiğini gösterir. Şeybânî nüshasının ayırıcı vasfı olan bu tenkitlere cevapların verilmesi nüshanın yaygınlaşmamasındaki diğer bir sebep olarak değerlendirilebilir.

İkinci nesil râviler döneminde Bağdat'ta nüshanın tek râvisi Bişr b. Musa ile rivayet süreci devam etmiştir. Uzun ömürlü olmasının ve sika kabul edilmesinin nüsha rivayetine etki ettiği söylenebilir. Naklettiği 1124 rivayet içerisinde⁶¹ Şeybânî nüshasını aldığı hocası Ahmed b. Mihrân'dan rivayetinin bulunmaması nüsha nakil sürecini aktif bir şekilde yürütmemiş olabileceğini akla getirir. Bağdat'ta bu dönemde Şâfiî, Ma'n, Ka'nebî, Kuteybe, Hadesânî, Zührî ve Sehmî nüshalarının rivayet edilmesi ve bir önceki dönemde olduğu gibi Mâlikî mezhebinin etkin olması Şeybânî nüshasının rağbet görmemesinin sebepleri içerisinde zikredilebilir.

Üçüncü nesil râviler döneminde Bağdat'ta Şeybânî nüshasının rivayet sürecini devam ettiren râvi İbnü's-Savvâf'tır. Ka'nebî'nin Muvatta' nüshasının râvisi İshak b. el-Hasan (ö. 284/987) ve Hadesânî'nin Muvatta' nüshasının râvisi Ahmed b. Muhammed el-Veşşâ' (ö. 301/914)'nın talebesi olmasına rağmen⁶² onların Muvatta' rivayetlerini naklettiğine dair bir bilgi yoktur. İbnü's-Savvâf Hanbelî tabakât içerisinde zikredilir.⁶³ Nitekim yaşadığı dönemde Bağdat'ta Hanbelî mezhebi etkin bir konumdadır.⁶⁴ Ahmed b. Hanbel hadisle birlikte onu tefsir ya da şerh eden bir kelamın zikredilmesini kerih görmüş ve *Muvatta*'dan Mâlik'in görüşlerinin çıkarılmasını emretmiştir.⁶⁵ İbnü's-Savvâf'ın diğer iki nüshayı değil de Şeybânî nüshasını nakletmesinin

⁵⁸ Kadı İyâz, *Tertib*, 1/24.

⁵⁹ Kadı İyâz, *Tertib*, 4/277.

⁶⁰ Alican Tatlı, "Cehdamî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 224-225.

⁶¹ Rivayet sayılarında Cevâmî'ül-Kelim (bundan sonraki kaynak gösteriminde program ismi CK şeklinde kısaltılmıştır.) programı esas alınmıştır. Bu sayı Câmîu Hâdimü'l-Haremeyn (bundan sonraki kaynak gösteriminde program ismi CHH şeklinde kısaltılmıştır.) programına göre 820'dir.

⁶² Zehebî, *Siyer*, 16/185.

⁶³ Ebü'l-Hasen Muhammed İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile* (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952), 2/64.

⁶⁴ Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 104, 109, 114 vd.

⁶⁵ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Şerhu 'ilelî't-Tirmizî*, thk. Humâm Abdurrahman Saïd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 1/345.

de bu durumun etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Şeybânî nüshasında Mâlik'in fikhi görüşleri yok denecek kadar azdır.⁶⁶

Dördüncü nesil râviler döneminde Şeybânî nüshasının Bağdat'taki varlığı iki râviyle devam etmiştir. Bu râvilerden sika kabul edilen ve hakkında tenkit ifadesi yer almayan İbn Ebi'l-Fevâris'in⁶⁷ nüsha rivayet tariki Bağdat'ta devam etmeyerek bir râviyle Nişabur'a taşınmıştır. Zayıf olduğuna dair tenkit ifadesi kullanılan diğer râvi Abdülgaffâr b. Muhammed'in⁶⁸ tarikiyle nüshanın rivayeti üç râviyle Bağdat'ta devam etmiştir.⁶⁹ Bu durum Abdülgaffâr tarikinın Bağdat'ta daha üstün kabul edildiğine işaret eder. Her iki râvi Bağdat'ın ileri gelenlerinin yaşadığı doğu kısmında meskündür.⁷⁰ Dolayısıyla aralarında statüden kaynaklı bir üstünlüğün olmadığı söylenebilir. İbn Ebi'l-Fevâris'in Ka'nebî nüshasının da râvisi olması Şeybânî nüshasının rivayetine fazla önem vermemesine sebep olmuş olabilir. Abdülgaffâr tarikinın Bağdat'taki üstünlüğüne bu durumun etki ettiği düşünülebilir.

Beşinci nesil râviler döneminde nüshanın Bağdat'taki nakil süreci 3 râviyle devam etmiştir. Bu râvilerden Ali b. el-Hüseyin'in semâsı sağlam ve rivayetinde sika olduğu belirtilmiş,⁷¹ Ahmed b. el-Hasan'ın mutkin, sika ve müsniid olduğu ve rivayetlerinin fazlalığı zikredilmiş,⁷² Ebû Tahir Ahmed b. el-Hasan'ın ise sika, hücce ve imam gibi sıfatları haiz olduğu ve semâ ettiği çok sayıdaki büyük kitapların rivayetleriyle tefferrüd ettiği nakledilmiştir.⁷³ Dolayısıyla üç râvide muhaddis kimliğine sahip, makbul ve etkin konumda bulunan âlimlerdir. Şeybânî nüshasının bu râvilerle 5./11. asrın ikinci yarısında güçlü bir rivayet süreci geçirdiği tahmin edilebilir. Şeybânî nüshasının güçlü bir rivayet süreci geçirmesinde etkili olan unsurlardan birinin şehirde Mâlikî mezhebinin varlığının zayıflaması olduğu söylenebilir. Nitekim Kadı İyâz Mâlikî mezhebinin 5./11 asırdan itibaren gücünü kaybetmeye başladığını ve İbn Amrûs'un (ö. 452/1060) vefatıyla şehirde Mâlikî bir imamın kalmadığını belirtmiştir.⁷⁴ Hanefî mezhebi ise Irak coğrafyasındaki hâkimiyetini sürdürmüştür.⁷⁵ Nüshanın Bağdat'taki rivayet tarihinde en fazla râviyi bu dönemde bulundurmasında Hanefî mezhebinin güçlü konuma gelmesinin etkili olduğu söylenebilir.

⁶⁶ Durmuş, "Muvatta'ın Şeybânî Nüshasının Leysi Nüshası Üzerine Zevâidi", 304.

⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, 17/223-4.

⁶⁸ Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 2/213.

⁶⁹ Bk. Nüsha isnad şeması

⁷⁰ Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, 2/213, 12/420.

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, 19/146.

⁷² Hakkında bk. Zehebî, *Siyer*, 19/106; Safedî, *el-Vâfi*, 6/197-8.

⁷³ Zehebî, *Siyer*, 19/144.

⁷⁴ Kadı İyâz, *Tertib*, 1/24, 65.

⁷⁵ Kadı İyâz, *Tertib*, 1/65.

4. 2. Mekke

Şeybânî nüshasının 4./10. asırda Bağdat dışında varlık gösterdiği tek şehir Mekke'dir. Nüshayı Mekke'de nakleden üçüncü nesil râvi Muhammed b. Hizâm el-Bâzegîsî (ö. 350/961) Herat'ta büyümüş daha sonra Mekke'ye gitmiştir.⁷⁶ Hakkında rical kaynaklarında bilgi yoktur ve naklettiği bir hadisin varlığı bilinmemektedir. Bu durum etkin bir râvi olmadığına işaret eder. Dolayısıyla Şeybânî nüshasının varlık göstermiş olsa da Mekke'de sistemli bir rivayet sürecine sahip olmadığını ifade etmek mümkündür.

4. 3. İsfahan

Şeybânî nüshasının 5./11. asırda Bağdat ve Nişabur'un dışında varlık gösterdiği diğer şehir İsfahan'dır. Nüshayı rivayet eden dördüncü nesil râvi Ebû Nuaym el-İsfahânî'dir. Hâfız, sika ve allâme olarak nitelenen Ebû Nuaym'ın⁷⁷ sistemli bir rivayet süreci yürüttüğü anlaşılmaktadır.⁷⁸ Ebû Nuaym döneminde İsfahan'da Hanbelî mezhebi yaygındır.⁷⁹ Şehirde egemen olan mezhep Şâfiî-Eş'arî mezhebi ile mücadele içinde olmuştur.⁸⁰ Mezhebin en önemli temsilcilerinden İbn Mende (ö. 395/1005), Şâfiî-Eş'arî çizgideki Ebû Nuaym'ı akidesi bozuk olmakla itham etmiş, Ebû Nuaym da ona karşılık vermiştir. Bu olayların sonucunda Ebû Nuaym'ın şehirden çıkarıldığı söylenir.⁸¹ Ebû Nuaym'dan sonraki dönemde, 5./11. asrın ortalarından itibaren Hanefî mezhebi şehirde güçlenmeye başlamıştır.⁸² Ebû Nuaym'ın, Hanefî mezhebinin anlayışını yansıtan Şeybânî nüshası rivayetinin bu dönemde itibar görerek gün yüzüne çıktığı düşünülebilir. Şâfiî mezhebine mensup Ebû Nuaym'ın Şeybânî nüshasını Hanefî mezhebinin eseri olmaktan ziyade bir hadis eseri olarak gördüğü söylenebilir. Onun Muvatta'ın Ka'nebi rivayetini de nakletmesi⁸³ Muvatta'ı bir hadis eseri konumunda gördüğü düşüncesini destekleyen bir argümandır.

Şeybânî nüshasının İsfahan'daki varlığı Ebû Nuaym'dan sonra talebesi, nüshanın beşinci nesil râvisi Hasan b. Ahmed el-Haddâd (ö. 515/1121) ile devam etmiştir. Asrının müsnidi, muhaddis, sika ve imam gibi vasıflarla anılan

⁷⁶ Nüsha isnadı ve hakkında bk. Dâvudî, *Mukaddime (Muvatta' bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan)*, 67-68.

⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, 17/454.

⁷⁸ Toplam naklettiği rivayet sayısı CHH programına göre 420, CK programına göre 6609'dur. Bu rivayetlerin belli bir kısmı nüshayı aldığı hocası İbnü's-Savvâf'tandır.

⁷⁹ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 173.

⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, 17/459.

⁸¹ Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/201-204.

⁸² Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 497-502.

⁸³ Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvîni, *Meşyehatü'l-Kazvîni*, thk. Âmir Hasan Sabri (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 389.

Haddâd,⁸⁴ hocası Ebû Nuaym'ın çok sayıda eserini rivayet etmiş, âli isnâda sahip olması yönüyle kendisine rihle yapılmış ve birçok talebesine eserlerini nakletme icazeti vermiştir.⁸⁵ Haddâd'ın ilmî konumu ve Hanefî mezhebinin şehirdeki güçlü varlığıyla Şeybânî nüshasının bu dönemde İsfahan'da etkin bir rivayet sürecine sahip olduğu söylenebilir.

4. 4. Nişabur

Şeybânî nüshası Nişabur'da 5./11. asrın ikinci yarısından itibaren varlık göstermeye başlamıştır. Nüshayı Nişabur'a taşıyan nüshanın beşinci nesil râvisi Abdurrahman b. Ali sika, müsnid, âlim ve sâlih gibi sıfatlara sahip makbul bir muhaddistir.⁸⁶ Onun rivayetiyle nüshanın güçlü bir nakil süreci geçirdiği tahmin edilebilir. Nişabur'da hâkim olan iki mezhep Hanefiler ve Şâfiilerdir.⁸⁷ Gazneli Sultan Mahmut (ö. 421/1030) ve Sultan Mesut (432/1041) dönemlerinde Hanefiler himaye edilmiş, önemli idari mevkilere Hanefiler atanmış⁸⁸ ve Hanefî medreseler gelişim göstermiştir.⁸⁹ Bu durum Hanefî mezhebinin daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır. Şeybânî nüshasının Nişabur'da ilk defa bu dönemde varlık göstermesinde Hanefî mezhebinin bu güçlü konumunun etkili olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Şeybânî'nin *Muvatta'* rivayeti Hanefî ve Mâlikî mezhebinin görüşlerini mukayeseli incelemesi açısından kendi döneminde ders halkalarında yoğun ilgi görmesine rağmen birinci nesil râviler döneminde tek râvi tarafından nakledilmiştir. Nüsha rivayet isnadları dışında tarama yapılan eserlerin hiçbirinde Şeybânî'nin Mâlikî'ten rivayeti tespit edilememiştir. Yani nüshayı rivayet etme ihtimali olan râvi bulunmamaktadır. Nüsha isnadlarının ve günümüze ulaşmış nüshanın da⁹⁰ Şeybânî'den tek râvi kanalıyla nakledilmesi ve nüshadan alıntı yapılan hiçbir rivayetin tespit edilememesi nüshanın ilk dönemlerde yaygın olmadığını ortaya koymuştur. Şeybânî'nin Ehl-i rey âlimi olması,⁹¹ sadece hadislerle meşgul olmaması, Medine rivayetlerinde tercih edil-

⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, 19/303.

⁸⁵ Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, ed. Münire Nâci Sâlim (Bağdat: Riâsetü Divânü'l-Evkâf, 1975), 1/179-82.

⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, 18/355-6.

⁸⁷ Kadî İyâz, *Tertib*, 1/65.

⁸⁸ Hanefîlerin reisi olan Sâid b. Muhammed Nişabur'un kadısıdır. bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/207; Zehebî, *Siyer*, 17/508.

⁸⁹ Seyit Bahçıvan, "Sâidi Ailesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 581-583; Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), 197.

⁹⁰ Şeybânî rivayetini neşreden Safvan Dâvudî, 14 nüshadan dördünü kullandığını belirtir. bk. Mâlik, *Muvatta' (Şeybânî)*, ed. Safvan Dâvudî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2020), 66.

⁹¹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, 175.

memesi ve uzun ömürlü olmaması gibi hususlar da bu durumun sebepleri arasında zikredilebilir.

Bu çalışmada Şeybânî nüshasının rivayet coğrafyasının merkezinin Bağdat olduğu ortaya çıkmıştır. Nüsha şehirde Şeybânî'den itibaren kesintiye uğramadan 7./13. asra kadar rivayet edilmiştir. Bağdat dışında 4./10. asırda Mekke'de, 5./11. asırda ise İsfahan ve Nişabur'da varlık göstermiştir. Nüshanın İsfahan ve Nişabur'da varlık göstermesinde Hanefî mezhebinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nüsha râvileri içerisinde sadece birinci nesil râvi İbn Mihrân'ın Hanefî mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Diğer râvilerin daha çok muhaddis kimlikleriyle öne çıktıkları, hatta İbnü's-Savvâf gibi Hanbeli olanlarının bulunduğu saptanmıştır. Hanefî mezhebinin varlığı nüshanın rivayet edilmesine zemin hazırlasa da nüshanın rivayet edilmesinde Hanefî râvilerin başrolde olmadıkları görülmüştür. Nüshanın Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyasında varlık gösterdiğine dair bir veri bulunamamıştır. Bu bölgelerde nakledilen diğer *Muvatta'* rivayetlerinin varlığı ve Hanefî mezhebinin etkin konumda bulunmaması Şeybânî nüshasının bu coğrafyada varlık gösterememesinin sebepleri içerisinde değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasını nakleden râviler tespit edilmiştir. Nüshayı nakleden her bir râvi ayrı bir araştırmanın konusu yapılabilir. Râvilerin biyografileri daha derinlemesine incelenerek nüsha rivayetinin onun hayatında ne konumda yer aldığı, nüshaya müdahalesinin varlığı, başka eserler nakledip etmediği, dönem ve şehirdeki ilmî ortamın râviye etkisi ve bu ortam içerisinde nüshanın naklinin hangi konumda bulunduğu gibi konular açığa çıkarılabilir. Bu çalışmanın *Muvatta'* dışında diğer hadis kaynaklarının rivayet coğrafyasının tespit edilmesine vesile olması ümit edilmektedir. Bu tür çalışmalar eser bazlı yapılabileceği gibi dönem esas alınarak da yapılabilir. 3./9. asırda hadis kitaplarının nakli gibi çalışmalarla bir dönemdeki kitap rivayet olgusu ortaya konulabilir. Yapılacak bu tür çalışmalar sayesinde hadis tarihine farklı bir açıdan bakmanın imkânı ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Alican Tatlı. "Cehdamî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 224-225. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Bahçıvan, Seyit. "Sâidî Ailesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saidi-ailesi>

Belyânî, Saïdüddîn Muhammed b. Mes'ud. *Şu'bu'l-esânîd fi rivayeti'l-kütübi ve'l-*

- mesânîd*. thk. Abdullah b. Abdülaziz eş-Şebrâvî. Kahire: Dâru'r-Risâle, 2019.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-. *Şuabü'l-İmân*. thk. Ahmed en-Nedvî. Riyad; Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2003.
- Cevherî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî el-. *Müsnedü'l-Muvatta' li'l-Cevherî*. thk. Lütfü b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-. *Ehâdisü'l-Muvatta' ve zikru't-tifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'htilâfihim fihi ve ziyâdetihim ve nuksânihim*. thk. Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ali. Şârîka/ İmârât: Mektebetü Ehli'l-Hadîs, ts.
- Dâvudî, Safvan. *Mukaddime (Muvatta' bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan)*. Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 2020.
- Dere, Ali. *Muvatta' Nüşhaları Üzerine*. Ankara: İlahiyat, 2007.
- Durmuş, Üzeyir. "Muvatta'ın Şeybânî Nüshasının Leysî Nüshası Üzerine Zevâidi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* XXII/2 (2023), 303-321.
- Emîrül-Kebîr, Muhammed b. Muhammed en-Neysâbüri. *Sebetü'l-Emirü'l-Kebîr*. thk. Muhammed İbrahim el-Hüseyn. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.
- Hamdân, Nezîr. *el-Muvatta'ât li'l-İmam Mâlik*. Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-. *Târihu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fi duafâir-ricâl*. thk. Âdil Ahmet Abdilmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullah. *el-Mu'cemü'ş-şüyüh*. thk. Vefâ Takiyyüddîn. Dîmaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Keşfü'l-muğattâ fi'l-meânî ve elfâzi'l-vâkiati fi'l-Muvatta'*. thk. Tâhâ b. Ali et-Tünûsî. Kâhire: Dâru Sahnûn-Dâru's-Selâm, 2007.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hasen Muhammed. *Tabakâtü'l-hanâbile*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. thk. Muhammed Şekur Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Nâsirüddîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir ed-Dîmaşkî. *İthâfü's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvatta' ani'l-İmâm Mâlik*. thk. Neşet b. Kemâl el-Mısırî. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed. *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*. thk. Humâm Abdurrahim Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali. *el-Fihristü'l-evsat mine'l-*

- merviyât*. thk. Abdullah b. Abdülaziz eş-Şebrâvî. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2014.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Ekfânî, Ebû Muhammed Hibetullah b. Ahmed. *Tesmiyetü men rave'l-Muvatta' ani'l-İmam Mâlik b. Enes*. thk. Tâhâ b. Ali. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2021.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhârî men zeheb*. thk. Mahmud el-Arnaût. 11 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahavi>
- Kadı İyâz, İyâz b. Musa el-Yahsubî el-. *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*. thk. Muhammed b. Tâvit et-Tancî vd. 8 Cilt. Mağrib: Matbaatü Fedaleti'l-Muhammediyye, 1. Basım, 2010.
- Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ el-. *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*. thk. Takiyyüddîn en-Nedvî. 17 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2003.
- Kâsım b. Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn. *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübî's-sitte*. thk. Şâzî b. Muhammed b. Sâlim. 9 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 2011.
- Kazvîni, Ömer b. Ali b. Ömer el-. *Meşyehatü'l-Kazvîni*. thk. Âmir Hasan Sabri. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.
- Keversî, Muhammed Zâhid b. Hasan el-. *Bülûğu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*. b.y.: el-Mektebetü'l-Ezherîyye li'tTürâs, 1998.
- Keversî, Muhammed Zâhid el-. *et-Tahrîrü'l-vecîz fî mâ yebteğîhi'l-müstecîz*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1993.
- Konay, Necmeddin. "Muvattai İmam Mâlik bi rivayeti'l-İmam Muhammed b. el-Hasan, ta'rif ve tahlîl". *Mecelletü'l-Câmiati'l-Asmariya* 27/1 (30 Eylül 2016), 201-222. <https://doi.org/10.59743/jau.v27i1.1480>
- Kureşî, Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Kahire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1993.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay el-. *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*. thk. Takiyyüddîn en-Nedvî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005.
- Mâlik. *Muvatta' (Şeybânî)*. thk. Safvan Dâvudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2020.
- Mebrûk, Muhammed b. Yahya. *el-İmam Mâlik ve amelühü bi'l-hadis min hilâli kitâbihi'l-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.

- Muhammed b. Alevî. *Envâru'l-Mesâlik ilâ Rivâyâti Muvattai Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Oral, Kenan. *Muvatta'ın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Osman Türer. "Ebû Nuaym el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuaym-el-isfahani>
- Özgüdenli, Osman Gazi. "İsfahan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isfahan>
- Özkan, Halit. "Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011).
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Özşenel, Mehmet. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-muhammed-b-hasan>
- Öztürk, Mürsel. *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Rudânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-. *Sılatü'l-halef bimevsûli's-selef*. thk. Muhammed Hacî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Sa'ade, Hüseyin Mani. "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in el Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefi Ulema Örneği-". çev. Muhammed Talha Kılıç. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2021), 541-558.
- Safedî, Ebû's-Safâ Halil b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed es-. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*. ed. Münire Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: Riâsetü Divânü'l-Evkâf, 1975.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarâbâd: Meclisu Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1926.
- Sifil, Ebu Bekir. *Muvatta' Nüshaları Muhteva Analizi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-. *Enşâbü'l-küsüb fi ensâbi'l-kütüb*. thk. İbrahim Bâces. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2018.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebi Bekir es-. *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvatta'i Mâlik*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1389/1969.

- Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali eş-. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970.
- Tükle, Muhammed Ziyad b. Ömer et-. *Menârâtü's-sâlik li'r-rivâyâti Muvattai Mâlik*. Riyad: Dâru'l-Elvükete li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2021.
- Türk, Adem. *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-. *ed-Duafâü'l-kebir*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984.
- Yılmaz, Rahile Kızılkaya. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2020.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

EKLER

1. Nüshanın dönemlere göre rivayet edildiği şehirler ve rivayet eden râvi sayıları

Şehir /Yıl	190-240	250-288	300-360	360-430	450-510
Bağdat	1	1	1	2	3
Mekke			1		
İsfahan				1	1
Nişabur					1

2. Nüsha isnad şeması

